

Krajewski, Mirosław R.

"Ziemia płońska w latach 1939-1945",
Jan Ptaśiński,
Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź
1981 : [recenzja]

Rocznik Mazowiecki 9, 389-392

1987

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

potrzebne później do sporządzania map. Dokładnie opisywano kościoły, jego stan, wyposażenie, najczęściej przez przytoczenie inwentarza, uposażenia w ziemię, przedstawiano dane o duchowieństwie, kolatorach, organistach. Opisywane są ówczesne agendy parafii, jakimi były szkoły, szpitale, biblioteki. Można poznać strukturę ludności pod względem wyznaniowym. Zawarte w tomach wizytacji dane są również cennym źródłem dla poznania historii większych obszarów. Stanowią jakby fotografię lotniczą utrwalającą obraz połaci kraju w jednym czasie.

Wydawca na początek wybrał z wielu innych wizytację Poniatowskiego, zawierającą obraz Mazowsza przed rozbiorami. Wydane obecnie dwa tylko dekanaty są jednak zbyt szczupłe, by uprawniały do wyciągania ogólniejszych wniosków, dopiero bowiem szeroka baza źródłowa uprawnia do generalizowania. Wydana całość wizytacji pozwoli badać różnorakie zjawiska dla większości terenu Mazowsza, a następnie uogólniać na całe Mazowsze, a nawet kraj.

Pracę historykom ułatwia dokładna czternastopunktowa jednolita ankieta rozesłana przez Poniatowskiego. Można

dzięki niej sporządzić mapę szkół czy szpitali w końcu XVIII w. Umożliwia poznanie stosunków demograficznych, nawet nasycenie kościołów wyrobami złotniczymi, szatami kościelnymi, z których drobna jeno część dotrwała do naszych czasów. Wnioskować można o rodzajach sprzętów domowych i narzędzi rolniczych i ich nazwach.

Biorąc do ręki pierwszy tom, początek wielkiego i doniosłego dla dziejów Mazowsza dzieła, nasuwają się i uwagi krytyczne. Jest to zwarte, jednolite rodzajowo źródło opisowe — jedna wizytacja diecezji. Dlaczego ta treść jest ukryta pod zagadkowym tytułem: *Materiały do dziejów ziemi płockiej*? Nawet podtytuł nie precyzuje tematyki, dopiero z uwag wstępnych dowiadujemy się, że wydawane są wizytacje diecezji z lat 1775—1776. Błędem jest użycie w tytule terminu „ziemia płocka”, jeszcze w XVIII w. bardzo precyzyjnego na określenie jednostki w administracji państwowej. Tymczasem tereny dekanatów bieżuńskiego i sierpeckiego do ziemi płockiej wówczas nie należały. Czy nie prościej byłoby zatytułować: *Wizytacje diecezji płockiej biskupa M. Poniatowskiego?*

Zbigniew Skietczyński

Jan P t a s i ń s k i, *Ziemia płocka w latach 1939—1945*, Wyd. Ossolineum, Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk—Łódź 1981, ss. 154, 2 nlb.

Jan Ptasieński, działacz lewicowego ruchu oporu w latach okupacji hitlerowskiej, autor szeregu prac dotyczących okupacji, w pierwszej części swojej nowej książki omówił sytuację społeczno-polityczną powiatu w okresie wojny 1939—1945, w drugiej zaś — przedstawił proces tworzenia się władzy ludowej na tym terenie w 1945 r.

Powiat płocki należał do rejencji ciechanowskiej włączonej do Rzeszy Niemieckiej i był zarządzany przez prezydenta H. Bethego, a po jego śmierci — P. Dargela. Funkcję landrata, a jednocześnie kreisleitera pełnił w Płońsku

Moser. Sygnalizując tylko sprawy organizacji i struktury administracji hitlerowskiej autor szerzej omówił konsekwentnie realizowaną tu politykę germanizacyjną: wysiedlanie Polaków, osiedlanie ludności niemieckiej, eksterminację. Omawiając te zagadnienia autor nie zachował proporcji i znacznie więcej miejsca poświęcił całej rejencji aniżeli powiatowi płockiemu. Zabrakło np. liczb dotyczących niemieckiej listy narodowej w powiecie oraz ludności wysiedlonej. Nader powierzchownie (zaledwie na 1,5 strony) omówiono eksterminacyjną politykę wobec ludności tego terenu, bez zesta-

wienia miejsc i liczby poległych i zamordowanych. Nie do przyjęcia jest także skwitowanie historii płońskiego getta jednym zdaniem. Jest to w końcu tragiczna historia blisko 10 tys. osób. „Ziemii tej zadano ranę, z której płynie obficie krew” — cytowane przez autora książki słowa mieszkanka powiatu z czasów wojny zobowiązują do szerszego potraktowania tego fragmentu okupacyjnych dziejów powiatu. J. Ptaśński natomiast zbyt szczegółowo omówił powstanie i działalność Rewolucyjnych Rad Robotniczo-Chłopskich „Młot i Sierp” oraz Polskiej Partii Robotniczej liczącej w przededniu wyzwolenia ponad 400 członków. Omawiając powstanie i rozwój organizacyjny Gwardii Ludowej i Armii Ludowej autor zbyt mało miejsca poświęcił przedstawieniu akcji bojowych poszczególnych oddziałów grupujących w początkach stycznia 1945 r. ok. 350 partyzantów, w tym ponad połowę członków PPR. Wątpliwe wydaje się stwierdzenie, że „całość tych sił podlegała przebywającemu na terenie powiatu płońskiego przedstawicielowi Dowództwa Okręgu AL kpt. J. Ptaśńskiemu” (zgrupowanie „Wiarusa”, takiego bowiem pseudonimu używał autor, s. 86), co nie odpowiadało przecież strukturze Armii Ludowej¹.

Także w tej części J. Ptaśński przedstawił organizacje związane z rządem emigracyjnym: SL „Roch” i BCh, ZWZ-AK, NSZ. Poważnym mankamentem jest pominięcie procesu powstawania Związku Walki Zbrojnej, akcji scaleniowej oraz struktury organizacyjnej Obwodu AK Płońsk. Odnosi się wrażenie, że autor rozdział ten w sposób zamierzony potraktował bardzo powierzchownie.

Ważny fragment pracy stanowi omówienie działalności konspiracyjnych rad narodowych (reprezentowanych tu

przede wszystkim przez PPR) oraz AK-owskiego aparatu administracyjnego. Konstytucyjne posiedzenie PRN odbyło się 3 sierpnia 1944 r. w Nowym Mieście. Jej przewodniczącym wybrano Jana Łomota. Wcześniej natomiast i w stopniu bardziej widocznym administrację zastępczą rozbudowała Armia Krajowa i inne ugrupowania związane z rządem emigracyjnym. Pracą tą kierował delegat rządu inż. Kazimierz Ilowiecki.

Pierwszą część swojej pracy J. Ptaśński kończy opisem walk o wyzwolenie powiatu prowadzonych przez wojska 65 Armii gen. P. Batowa i 70 Armii gen. W. Popowa. Na szczególną uwagę zasługują działania 44 DP Gwardii gen. B. A. Borysowa w dniach 17 i 18 stycznia, „uznane za wzór organizacji i współdziałania w natarciu piechoty, artylerii i saperów” (s. 111).

Drugą część książki autor poświęcił walce o zdobycie i umocnienie władzy ludowej. J. Ptaśński, pełniący od kwietnia 1945 r. funkcję I sekretarza KP PPR w Płońsku, podrozdziłał zatytułowany „Władzę przejmują rady narodowe” w zasadzie oparł na wcześniej ogłoszonej pracy napisanej z J. Ossowskim (sekretarzem KP PPR w tym powiecie)². Podobnie rzecz ma się w odniesieniu do następnego podrozdziału pt.: „Zarys sytuacji społeczno-politycznej w 1945 r.” Poza PPR w 1945 r. w omawianym pow. płońskim działały: Polska Partia Socjalistyczna (ok. 500 członków), Stronnictwo Ludowe (420 członków), Polskie Stronnictwo Ludowe, Stronnictwo Demokratyczne (100 członków), a także organizacje młodzieżowe: Związek Walki Młodych, Związek Harcerstwa Polskiego, OM TUR i ZMW „Wici”. Instytucjonalną formą współpracy stronnictw i partii politycznych była powiatowa komisja porozumiewawcza stronnictw i partii politycz-

¹ Por. B. Kobuszewski, *Zarys działalności organizacyjno-bojowej GL i AL w Okręgu Płockim (1942—1945)*, w: *Okręg Płocki 1942—1945. Z walk PPR, GL-AL*. Pod red. B. Kobuszewskiego, Warszawa 1974, s. 51—83.

² J. Ptaśński, J. Ossowski, *Walki ciąg dalszy*, Gdynia 1962.

nych. Jeśli współpraca między PPR a SL i SD układała się w miarę harmonijnie, to poważne rozbieżności istniały na tym terenie między PPR a PPS. Żadnego współdziałania nie odnotowano natomiast między PPR a PSL i SL a PSL.

W dalszej części książki autor omówił realizację dekretu o reformie rolnej, z której w tym powiecie skorzystało 2119 rodzin robotników rolnych, 905 chłopów bezrolnych, 1130 chłopów małorolnych i 170 rodzin chłopów średniorolnych. W wyniku reformy rolnej powstało tu 3 tys. nowych gospodarstw.

Książka J. Ptasieńskiego w końcowej części przynosi omówienie działalności kontrrewolucyjnej prowadzonej przez WiN, SN, NSZ, PAS i PSL. Na zakończenie autor pisze: „Zorganizowanych band pochodzenia miejscowego na terenie powiatu płońskiego w 1945 r. nie stwierdzono, zauważono tylko przemarsze band działających w sąsiednich powiatach”. Wspominając o kilku mordach popełnionych na funkcjonariuszach MO i PPR J. Ptasieński dalej stwierdza: „Zrozumiałe, że zbrodni tych nie mogli dokonać bandy «tranzytowe», zbrodnie te były dziełem reakcyjnego podziemia wyrosłego w pow. płońskim”. Stwierdzenia te wzajemnie się wykluczają. Takich niekonsekwencji myślowych jest w pracy niestety więcej.

Istotnym mankamentem jest zbyt powierzchowne potraktowanie ważnych faktów dotyczących polityki eksterminacyjnej okupanta. J. Ptasieński stwierdza, że „trudno ustalić, ile ofiar pochłonęły wspomniane obozy pracy. Wiadomo, że w Siedlinie pod Płońskiem od maja do września 1940 r. wachmani z SS zamordowali 45 osób” (s. 30). O Siedlinie, jak też o innych obozach,

można przecież dziś powiedzieć o wiele więcej. M.in. to, że został on założony 15 V 1940 r. i przetrwał do 1 IX 1940. Przebywali tu Polacy i obywatele polscy pochodzenia żydowskiego, przeciętnie 250 osób. Ogółem przez obóz przeszło ok. 2 tys. ludzi. Więźniowie pracowali w majątkach Siedlin, Dolanówko, Skurzyn, Pilitowo. Hitlerowcy zamordowali tu ok. 70 osób (podkr. — M. K.). Podczas likwidacji obozu więźniów wywieziono do obozu w Grodźcu k. Wyszogrodu³.

Zweryfikowania wymaga także charakterystyka działalności SL „Roch”. Autor nie podał tu składu kierownictw gminnych tej organizacji utworzonych w Gralewie, Naruszewie, Płońsku i Sarnowie. Pisząc o komendancie obwodu płońskiego BCH, Antonim Brodeckim ps. „Sowa”, nie podał, że po aresztowaniu w maju 1943 r. więziony był w Pomiechówku, a potem aż do wyzwolenia w Mauthausen. We wrześniu 1948 r. w nie wyjaśnionych okolicznościach zginął skrytobójczo zamordowany w pobliżu swego domu. Trudno także zgodzić się z twierdzeniem J. Ptasieńskiego, że ogólną przyczyną „śląbego rozwoju ruchu ludowego” w tym powiecie było przejście w początkach okupacji radykalnych działaczy ruchu ludowego do „Młota i Sierpa”, a potem do PPR. Wydaje się, że trzeba zgodzić się z K. Przybyszem, znawcą tej problematyki, który twierdzi, że przyczyną słabości był brak tradycji ludowych przed wojną w powiecie płońskim⁴.

Zupełnie nieuzasadnione wydaje się dołączenie do pracy tylko wykazu, niepełnego zresztą, poległych i zamordowanych działaczy PPR z pow. płońskiego, a pominięcie pomordowanych w obozach i więzieniach i tych, którzy

³ *Obozy hitlerowskie na ziemiach polskich 1939—1945. Informator encyklopedyczny*, Warszawa 1979, s. 449. Zob. także *Przewodnik po upamiętnionych miejscach walk i męczeństwa. Lata wojny 1939—1945*. Wyd. III rozszerzone i uzupełnione, Warszawa 1980, s. 105.

⁴ K. Przybysz, *Konspiracyjny ruch ludowy na Mazowszu 1939—1945*, Warszawa 1977, s. 138.

zginęli w drodze eksterminacji bezpośredniej, a także poległych żołnierzy Armii Krajowej. Brak jest też wykazu obozów pracy, miejsc walk i męczeństwa itp.

Na konto poważnych niedociągnięć należy zaliczyć także brak bibliografii oraz indeksu nazwisk. Z pewnością dość szczerzy tekst ożywiłyby zdjęcia, których brak w tego typu wydawnictwach regionalnych jest szczególnie odczuwalny⁵. Ptasieński nie zasygnalizował nawet ważnych aspektów życia pod okupacją hitlerowską, m.in. tajnego nauczania, ograniczenia swobód osobistych, eksploatacji gospodarczej terenu, polityki wobec Kościoła katolickiego i organizacji politycznych oraz społeczno-kulturalnych.

Krytycznie wypada odnieść się do zbyt wąskiej bazy źródłowej. Należało chociażby w sposób wybiórczy uwzględnić materiały Archiwum Głównej Komisji Badania Zbrodni Hitlerowskich, w tym m.in. ankiety sądów grodzkich, Archiwum Okręgowej Komisji Badania Zbrodni Hitlerowskich w Warszawie, Archiwum Zakładu Historii Ruchu Ludowego przy NK ZSL, centralną i regionalną prasę konspiracyjną. Przedstawienie działalności organizacji politycznych związanych z rządem emigracyjnym na podstawie dwóch opracowań (T. Fijałkowskiego i R. Juskiewicza) jest niepełne. J. Ptasieński próbuje zaniżyć liczbę członków AK. Twierdzenie, iż R. Juskiewicz⁶ w swojej pracy aż trzykrotnie zawyżył stan żołnierzy AK jest po prostu bez pokrycia. Autor omawianej pracy swojego stwierdzenia, w przeciwieństwie do R. Juskiewicza, nie zdołał w żaden sposób udowodnić. Czyżby autorowi pracy

chodziło tylko o obrazowe przedstawienie (s. 94) różnicy w liczbie członków AK i AL? Zupełnie niejasne także wydaje się niewykorzystanie szkicu M. W. Kowalczyka zamieszczonego w zbiorowym wydawnictwie *Okręg Płocki*⁷.

J. Ptasieński w wąskim, a przynajmniej nierównym stopniu wykorzystał relacje uczestników ruchu oporu. Jeśli np. w części dotyczącej lewicowego ruchu oporu wziął pod uwagę 10 relacji, to fragment traktujący o organizacjach związanych z rządem emigracyjnym napisany został bez wykorzystania w ogóle tego rodzaju źródła historycznego. Pisząc o organizacjach ruchu ludowego nie można pomijać wspomnianej już pracy K. Przybysza⁸ i innych opracowań⁹.

Ponadto przypisy do tekstu są w wielu przypadkach niepełne, brakuje stron (np. na s. 14, 18, 19, 30), lub podane są błędne zapisy (np. na s. 47).

Podniesione zastrzeżenia i uwagi krytyczne nie umniejszają zasadniczej wartości, a nade wszystko celowości wydania tej pracy. Wiedza o zbrodniach hitlerowskich i ruchu oporu na Mazowszu Płockim jest dzisiaj bardzo rozległa, zasadnicze fakty zbadane i opisane. Mimo to każda nowa publikacja budzi zainteresowanie i refleksję. Praca J. Ptasieńskiego adresowana jest, jak się zdaje, przede wszystkim do mieszkańców tej ziemi, nie zaś do historyków zajmujących się tą problematyką i dlatego może spełni swoje zadanie. Z pewnością na konto pozytywów należy zaliczyć liczne, przejrzyste mapki, tabele i wykresy.

Mirosław R. Krajewski

⁵ Por. R. Juskiewicz, *Gmina Szczepkowo Borowe (Janowiec Kościelny) w latach 1939—1945*, Olsztyn—Białystok 1980.

⁶ R. Juskiewicz, *Mławskie Mazowsze w walce 1939—1945*, Warszawa 1968.

⁷ M.W. Kowalczyk, *PPR, GL-AL w pow. płockim w walce o wyzwolenie narodowe i społeczne*, w: *Okręg Płocki...*, s. 229—245.

⁸ K. Przybysz, *Konspiracyjny ruch...*, passim.

⁹ M.in. *Ruch ludowy na Mazowszu, Kurpiach i Podlasiu*, praca zbiorowa, Warszawa 1975.